

19

19

3881.10

1

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

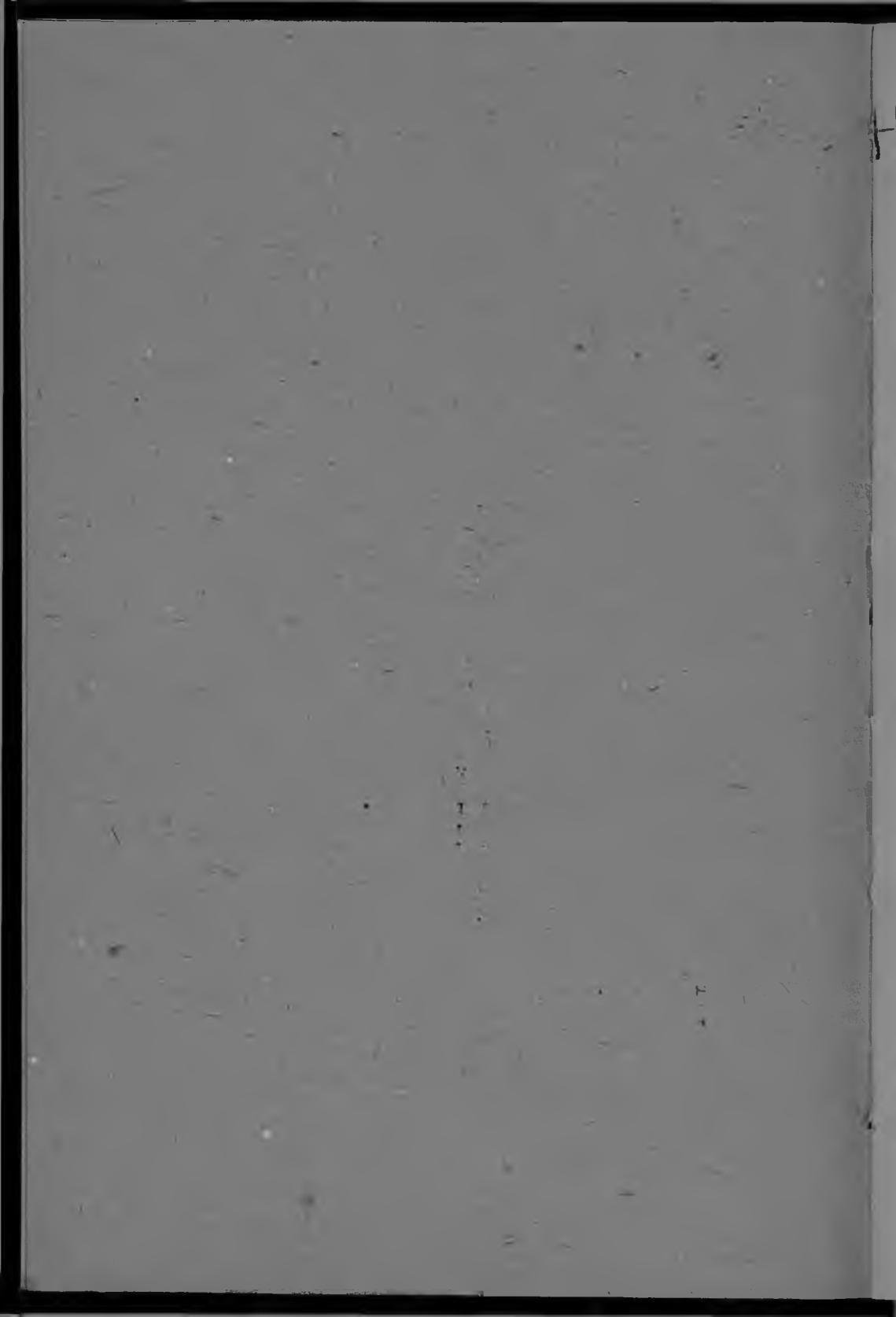
18
104

~~101~~
И. ЗАЛКИНД

ҮРВЭЗҮМ ИТҮРӘН ҮЛÄШ ТЫМДЫДА

~~221~~
401

УЧПЭДГИЗ
МОСКЫВА 1932

ЫРВЭЗҮМ ИТҮРӘН ЫЛÄШ ТЫМДЫДА.

Совэт власть ырвэзүвлэн шулык вэрц күрэдäläш пиш йажо условивлäm ыштэн.

Колхоз хозяйствывлам ыштämäш, ровочыйвлä дон колхозниквлäлän ылämäш вärвлäm угыц ыштämäш — ровочыйвлä дон колхозниквлä лошты у ылämäshäm ыштäш иркýмп пuat. Ти гишäн коговлä лоштат, изивлä лоштат культур пäшäm когон шäрäш лиэш.

Ылämäshäm у статьан видымы гишäн ырвэзүвлäm йажон анчэн кушташ лиэш; нйнйн силаштым, шулыкыштым пэрэгäш лиэш.

Труйышывлäн ылämäshäm йажоэмдымы гишäн, нйнйн шулыкыштым пэрэгымы гишäн пэрви иктät шаналтыдэ. Труйышывлäн ырвэзүн ылämäshäm пэрэгäш, нйнйм шулыканым ыштäш, тапкатам, цаткыдым анчэн кушташ, пэрви иктät шаныдэ.

Нэээр ылämäsh, культур чоттон шайылан кодмаш тошты ылämäsh кбц мäлänнä „кузыкаш“ кодын. Тиды ылämäshnäm когон лэлэмдбäшы ылэш. Кйзйт ылämäshnä и гыц иштëй йажоэмэш, куштылга гыньят, эчэ пиш шуки ырвэзү халаштат, солаштат худан ылэн, йасыланэн кушкыт, худа ылыштëй ыштëй ылёт.

Кйзйттэй эчэ ровочыйвлä ылäm кйдэжыштëй ирэн, тыйвлäн ак урдэп. Шулыклан кэрэл жэптон итүрэн ылämышты укэ. Сола пöртвлäштëйжы гынь, айыртэмйнок шулыкым худаш колтышы актарывлäжы ылыт. Ровочий дä хрэсäнь сэмнäвлä когон чакын, торышты ылёт, кйдэжыштëштëй, пöртëштëштëй воздухым ак ирээмдэп, ак йонэштэрэп, кэчй айар йажон ак уж, ик вärбëштëй шукин амалат. Пäшä ыштëймäштëй дä ылämäshштëй шуки кэрэл хäдйрвлä ак ситэп. Ти гишäн ырвэзүвлäнä шава, льäцкäвлä кушкыт. Шуки ырвэзүвлäлänжок халаштат, солаштат вашталт шäрлëшы цэрвлä айыртэмйнок когон лüдбëш ылыт. ырвэзүвлäнä шаван, льäцкäн кушкытат пиш шуки цэржок нйнблäн лüдбëш ылыт, ырвэзүвлä тырхэн ак кэртэп, колат.

Инв. №

1685

Г. П. Б. в Лнгр. Ц 1
Э. 1932 г.
Акт №

Бүрвэзйвлэн шулык вэрц күрэд алш, льёвийн, плахайын, йөнтэ, шанэн мыштыдэ бэлтгэшэш пытариок бүрвэзйвлэн атья-авашты дэйшишэжээт күрэд алшалык ылтыт. Тэхэнь акийарывлэх сакой статьян цэрлэнэмшэн вир ылтыт.

Бүрвэзйвлэх шулыкыштым пэрэгийм вэрц бишкэйт шуки йицэн кэрдйт.

Бүрвэзйвлэх шулыкыштым пэрэгийм вэрц бишкэйт шуки статьян күрэд алш кэрдйт. Шулыкы эчэ тидийм пайлэн шотэлтийт. Бүрвэзийн шулыкшым пэрэгийшэлэнэн, цаткыдэмдэшэлэнэн, ирэн бэлэш тымдэн шоктас кэлэш. Тэнгэ тымдэн шоктымыкы, бүрвэзийн шулыкшым пэрэгиймаш йондон цилэй биштэш тыйнгэлэш. Шулыкшым пэрэгаш привитныймийкбайжий, бүрвэзы худам биштэш воксэок цаарна. Сакой статьян цэрвлэх вашталтмы гайц пэрэгийшэлэнэнт, тэнгэ бүрвэзийм ирэн бэлэш тымдаш кэлэш. Кого эдэмвлэх бүрвэзйвлэх итэрэн бэлэш, йондон бэлэш, бишкэ кэпийм ирэн урдаш, цаткыдэмдэш, бэлэйм вэрийм, кычылтмы хадырвлэх итэрэн урдаш тымдымы гишэн ымбакла кэлэсэнэй.

Гигийн тымдым статьян биштэн мыштымаш бүрвэзйлан бишкэ шулыкыштымат дэййалын шулыкымат пэрэгаш палша.

Бүрвэзийм мыштэн анчэт кынъ, тидий шачмыкыжок, изи годымок мыштэн бэлэш тыйнгэлэш. Ийргэцши ма лиайлтэш, бүрвэзий цилэй тидийм ужэш, колэш, киттонжат кычэн анча, сусуат, ойханят лиэш. Ийл биштэймийм ужэштэш кынеш толмыла тийнэок биштэш цаца. Бүрвэзий цийзий качмыжы годымок эчэ кэрэлэйм биштэш, качкаш, йүаш, хадырвлэх кычылташ, шамаквлэх попаш тымэньеш.

Бүрвэзий күшмыжы сэмийнъ, ийргэцши лиайлтмашвлэх больши ынгылаш тыйнгэлэш. Тийнэмиййэл биштэймийм худагэ, иажогэ ийлэ бишкэ шулыкы жы наэлэш.

Бүрвэзий худа условиштий бэлэ гынъ, атья-аважий дэй моловлайт шанэн мыштыдэ бэлэйт кынъ, плахайын, ураттэ бэлэйт кынъ, бүрвэзийт тийхэньок лиэш. Худан биштэш, худан бэлэш привитныймийкбайжий, бүрвэзйлан цилэх худа биштэймаш кыц, акийарын бэлэймаш кыц караңаш, мондаш йасы лиэш. Тэхэнь акситивлэх гайц ийл палшымыдонат, бишкэ цацымашыжыдонат бүрвэзйлан ытлаш йасы лиэш. Тидий курым мычмыжок итэрэн бэлэн мыштыдым, плахай, ураттэ бэлэш лиэш.

Тий гишэн бүрвэзйвлэх, школыш кашташ тийнгэлмэшкышты, З иаш кыц 8 и йактэ, сэмийн лошты айырлыдэок бэлэймашты годым итэрэн бэлэш, шулыкым пэрэгэн мыштэн бэлэш тымдаш кэлэш.

Үрвэзйм тапкатам, шулыканым анчэн күштымын астья-ава пайлышшлык ылыт.

Үрвэзйм ёшным (воспитыйм) гишэн, шулыкым пэрэгэн мыштымы дэй цаткыдэмдийм гишэн, изинъекок итырэн, ураттон ылэш, ышкымийм дэй кычылтмы хадырвлам анчэн мышташ тымдымы гишэн үрвэзйн астья-аважы, ызайлажы, ёкайлажы мам пайлышшлык ылыт вара?

Гигийн тымдымы статьан дэй шанэн мыштэн үрвэзйм ёшнышшлык (воспитайшшлык) ылыт. Үрвэзйлан ирэм, итырэм яратыкташ ёшнэш кэлэш. Льёвирэ лошты, плахайын ылымаш үрвэзйвлэйн сакой статьан цэр вашталтмашын виржы ылэш. Ураттэ ылымаш, ылышым, выргэмвлам дэй молымат ирктийдымаш, плахайын урдымаш үрвэзйвлэйн шулыкым худаш колта, цэрвлэй күштылгын вашталтыт. Тилэц пасна, эчэ айар тьылгашты кальалтын, ирэ свээзэй воздухысты каштын дэйвийдышты нүштэйн ышкэ шулыкым, силам цаткыдэмдэш кэлэш. Когораквлэ тидым цилл пайлышшлык ылыт дэй шанэн мыштэн ыштышшлык ылыт.

Сакой статьан цэр микробвлэй гыц лиалтэш. (Микроб — пиш когон изи, сэнцээш кайтымы шуки ылэш. Тидым та-маньар шүдэй гаяак когоэмдэн кайзыши стьюкла — (микроскоп) вашт анчэн пайлэт. Микробвлэй эдэм кэпшшкэй воздух кыц сакой статьан вэрэшт кэрдйт. Каждый микроблан (сакой ииш микробвлэйн) ыльяншшты ышкылайн шүдэйн шотым дэй плахайын ыштэйм качкышшэш вэрэштэйт. Нийн ыльяншшты условивлэй кэлэйт. Нийн ыльяншшты услови яжог гынь, пиш ыйлэдэй когон пашаш түнгэлэйт. Нийн тыйяэм эдэм кэпшшкылайт, органы изымайт когон морайаш, яасыландраш түнгэлэйт.

Микробвлэй эдэм кэпшшкэй шуки статьан вэрэшт кэрдйт. Нийн мышкыр пуштышки күтбим вийдэш, яжон күн шотым дэй плахайын ыштэйм качкышшэш вэрэштэйт. Тэнэлэй брушной тиф цэр, пышкэдэйш цэр, кучывлэй ыльяндэрэйш цэр лин кэрдйт. Кылды микробвлэжы воздух яарэ шүлэймашшэш нэрэшкы, ышмашкы вэрэштэйт. Тэнэлэй чахоткы (туберкульоз) цэр, кокльуш цэр, грипп цэр дэй үрвэзйвлэйн вашталтши сакой статьан цэрвлэй ыльянайт. Ти цэрвлэй шайршы микробвлэжы худа, пыцката, ўвшайшы воздухысты ылайт. Кымши ииш микробвлэжы эдэм вийр ийүшү шукшвлэ гач (тивлэй, шуршывлэй, клопвлэй агач) вашталтыт. Амалым вэрбим, выргэмбим, кэпым ирэн урдыдым годым нийн пиш когон пашат. „Сыпной“ дон „возвратный тиф“ манмы цэрвлэй тэхэнь кавшанывлэ гач вашталтыт.

Льёвирэй, плахайын ылым ваштарэш кырэдэлмаш, ирэн дэй итырэн ылымаш эдэмлэн

шулыкан, тапката, силан лиаш, йлымаш жыма пэрэгаш пиш когон кэрэл ылыт. Анцилын рак кэлэсүм гыц тиды раскыдын кайэш.

Тэхэнь акийарывлам цилд ашындараш (пайлыш) кэлэш. Шулыкнам худашкы колтыши акийарывланам викок пыттараш кэлэш. Йрвээйвлам изиньэекок акийарывланы ваштарэш кийрэдэлэш тымдаш кэлэш, мыштэн йлэш тымдаш, привитныкташ кэлэш.

Йрвээйвлам йшкэ паштэкишти тыйвилайш, йондон йлэш, йшкэмийм аячэн мышташ, гигийэн правилвлэшти кэлэсүм правилвлэ кэлэсүм сэмийн йлэш тымдаш кэлэш, ўштэш привитньаш, игэчэваштальтамашаа йасыланыдэок тирхаш привитнькташ кэлэш. Цилд тидывлам йрвээй йшкэмийм шанэн мыштэн йштэжж манын, тидым йажон ынгылдарэн мышташ кэлэш. Йшкэ шулыкым пэрэгышшланэн тидывлам ньигыцэт йштэдэ аклим ынгылдараш кэлэш.

Гигийэнд он санытари правилвлэ сэмийн йлэш кэрэлбим кого элэмвлэ йрвээйвлэлэн ынгылдарэн мыштымыкшти даати правилвлэ сэмийн йлэш пыт тэргэйт кийн, йрвээйвлэ тэхэнь правилвлэ сэмийн йлэш ийлэ привитньят (тымэньйт). Цилд йлымаш йонжат, условивлэжат итэйран, ирэн йлэш йрвээйвлэлэн палышашлык ылыт. Шамак толши, йажо рукомойнык, изи тазы, тирлэйм, пайлым йштэйм пасна плотьэнцы, изи йрвээйн кит шомы — выргэм сакымы вэшылкы лижж. Тэнэ йштэймийк йрвээй йшкэ вуйажок, йал палышдэок йшкэмжийм ирэн урдэн кэрдэш, выргэмвлэжийм кэрэл сэмийн, йондон сакэн кэрдэш. Йрвээй тайнам кындон, гигийэн правилвлэ шүдэмий сэмийн йлэш привитньяа, правилвлэ кэлэсүмий пыт йштэш тайналэш.

Йлым кийдэжийм, порт көргүм ирэн, йондон урдаш кэлэш. Йрвээймэт тэнэ йштэш тымдаш кэлэш.

Үштэй годым, начкы игэчэй годым йрвээйвлэ шукы вэрэмжиймок портышти шийнзэн эртэрэйт. Йрвээйвлэ портышти йлымышти годым, тышти воздух пыцкайт лишашлык агыл, воздухым кэрэл жэп ирээмдэш, йонгештэрэш кэлэш. Портым аяар тайлга йажон сотэмдэймлэ йштэш кэлэш. Тидывлам йрвээйвлэн шулыкым пэрэгышшланэн пиш когон кэрэл ылыт.

Порт көргүм каждый кэчийн ирок йидэ лывыргы ваштырдон ёль шоткадон пракым тэрвэйтэдэ йштэлэш кэлэш, амалым вэрэйм пачкаш (ирякташ) кэлэш. Сакой хайдырвлэ вэлэн вэсэлтши пракым лывыргы савыцтон итэйран йштэйл шийндаш кэлэш. Льавэйран ётёдэрвлам ирякташ кэлэш. Мышкылтышым түгүй лыкташ кэлэш. Фортычкым ёль окниам пачын воздухым йонгештэрэш кэлэш. Түнү ўштэй гийн, окниам пачмыла агыл, фортычкым вэлэ пачаш кэлэш. Тэл вэрэмэн порт көргүм йажон йонгештэрэш манын, фортычкым

камака олтымы годым пачаш кэлэш. Пёрт көргүм кечи мычкы ирэн, йондон урдаш кэлэш. Сэдйрәм лывыргы ваштырдон биштэлэш кэлэш ёль биштэлмб аныц вийдим ийрхалтэн сарнайш кэлэш. Качкышвлам йамдайлым паштэк пёрт көргүштэй сакой пыш погына. Ти гишэн качкышвлам йамдайлым паштэк воздухым ирээмдэш, йонгэштэрэш кэлэш.

Арньяшты кок рэдэй шавыным пиштэн шокши вийттон сэдйрәм мышкаш кэлэш. Вийдышкэжэ тыгыр мышмы содым пиштэмбэй эчэй яжкорак лиэш. Тэлэйшты кок рэдэй стэньявлам биштэл сарнайш кэлэш. Годышты кок рэдэй ёль кым рэдэй пёрт көргүм когон ирэктэш кэлэш: потолыкым, стэньявлам ошэмдэмбэйлэ, пышкыды хадырвлам цилэ түгэй лыкмыла да яжон пачкэн шындымбэйлэ, клоп пашым вэрвлам кырасин-дон шырэмбэйлэ да шолши вийттон шүлтэймбэйлэ. Пёрт көргэш погыныши сакой кыныжвлам, тошты, ныигышакат ярдымы хадырвлам түгэй лыктын шуэн йамдымыла (куды вацаакэш ийлатымыла), окнавлам, амасам вииш шуэн йонгэштэрэмбэйлэ.

Пёрт көргүм ирэктэмбэйлэ вэлэ агыл, топылоток ирэн, йондон урдымыла. Пёртшты сакой уты хадырвлам пырташ акэл. Уты выргэмбэй пёртш пырташ акэл. Сакой хадырвлам, выргэмвлам, кычылтымы, чимбэ паштэк вэрэн вэрьшкэшти пиштэн миаш кэлэш. Выргэмдон, кэмйала моло вэрьшкэй вазаш акэл. Пёртшты тавакым шывшаш акэл. Пёртшкэй пырымы годым ялым яжон итэйран нёхжин шындаш кэлэш. Комнатым (пёрт көргүм) тэнэ итэйран урдымаш, ирэн, йондон биймаш—бэрвэзивлам ирэн бийлэш да хадырвлам пэргэн мышташ тымда, бэрвэзивлам яжо овуцаэш привитньякта.

Ирэн, йондон биймашым бэрвэзивлам тышлэшшлык вэлэ агылэп. Тидым бэрвэзивлам тышлэт вэлэ гийн, нийн бишкэ тэнэлэй биштэш яжон привитньян ак кэртэп. 4 иаш, 5 иаш бэрвэзивлам тывылаймаш, итэйраймаш пашашкэ шывшаш кэлэш. Нийн каждый кечийн коговлам сага биштэн кэртмаштым пёрт көргүм тывылаймашты, ирэктэмашты биштэшшшлык ылыт, бишкэ хадырвлаштым, мадышвлаштым анчэн мыштышшлык ылыт. Бэрвэзилан сита налмажийн, игэчий чотиным шаналтэн, биштэктайш кэлэш. Пёрт көргүм ирэктэм, тывылайм пашашты бэрвэзий махрань пашам биштэн кэрдэш вара?

4 иаш ёль 5 иаш кийц изи бэрвэзивлам пракым биштэлэш палшэн кэрдэйт. Прак биштэлэшшты изи савыцым, лывыргым пуаш кэлэш. Кого савыц паша биштэшшты ёптэйртэ. 4—5 иаш кийц когорак бэрвэзивлам качмы паштэк ётэйдэрвлам мышкаш палшэн кэрдэйт. Бэрвэзивлалан пытэри андак чай приборвлам вэлэ мышкыташ кэлэш. Лэм качмы ётэйдэрвлам шэлэн, льавэрэн ылыт; бэрвэзивлам нийнэм мышкын сийнэн ак кэртэп. Ётэйдэр мышмы пашам пытэриок бэрвэзилан ирэн, тывылайн биштэш тымдаш кэлэш. Кок вийдэш маца-

ладон мышмыла, йышкэ йыргэц выйдым вилымлэ дэ шэвэктэймблэ агыл, ётыйдэрвлэм мышмыны кукшын биштэл шэндымблэ дэ вэрэн—вэрьшкэ шэндымблэ. Мыши паштэк стёл вэлвэлэм биштэл шэндэш кэлэш, мышкылтыш выйдым кышкал колтымыла, тазым вэрьшкэжэ шэндымблэ, мыши савыцым пыдаэш сэйкэймблэ.

Ирэктэмштэй — тывылай бимаштэй когорак йрвэзийвлэлэ когорак, лэлэрэк пашамат биштэн кэрдэйт. Нийнэйлан пыракым биштэлкэтш лиэш, куштылыгырак вэшэвлэм намалыкташ лиэш; пэлэдбашвлэм анчэн дамолымат биштэн кэрдэйт. Хоть кынамат йрвэзийлан пашам силажы нэлмэ сэмийн биштэлкэтш кэлэш. Тидым паша йинжийн гылдары, изиян-ольэн паша биштэш привитньижэй.

Йрвэзийвлэлэн хадырвлэм вэрьшкэшти пиштэн миаш тымдаш кэлэш. Йрвэзийлан йышкэ мадышвлэжэйм ирэн, тывылэн урдаш тымдаш кэлэш. Тиды пиш когон кэрэл паша ылэш. Мадышвлэжэй льавыргэймэйкэ, шорангмыры йрвэзы йышкэ мышшашлык, ирэктэшашлык ылэш. Йрвэзы мадын царнэмийкэжэй мадышвлэжэйм вэрэн-вэрьшкэ шэндэжэй. Тигишэн йрвэзийлан мадыш оголым (мадмы вэрэм) биштэймблэ, мадышвлэжэйм опташ шкапым, полициам, коропльям биштэш кэлэш.

Бишкэмжийм анчэн мышташ йрвэзийм тымдаш кэлэш.

Йрвэзийн кэпшы, китши, каваштыжы ирэ ылэш кэйн, йышкэжэт йажон күшкэш, цаткыды, сиран лиэш. Йрвэзы тэндэйн цэрдон йасыланымашымат күштылгынырак эртэрэ, тырхэн кэрдэш. Кэпым мышкат кэйн, тиды ирэ лиэш, шордон льавырэй мышкылтэш. Льавырэшти хоть кынамат микробвлэ дэ бактээривлэ ылтыт. Нийн каваштым цэрлэндэрэн кэрдэйт. Кэпым ўшти вийттон мыши годым аль айгырьшти нүштэймэй паштэк ирэ савыцтон кэпым күкшын биштэймэй годым, каваштыштиш вийр шэрвлэлэ когон ровотайаш тэнгэлэйт, шэрвлээш вийр шуки погына. Тэнгэ вийр погыны мышыжы цилэй кэпым, цилэй организмвлэм цаткыдэмдэй, шулканым биштэй. Тигишэн кэпым ирэн урдымаш, каваштым кальмыаш, йрвэзийн шулыкым пэрэгбашшлэнэн пиш когон кэрэл ылэш. Йрвэзийлан кэпшым каждый кэчийн портыштиш вийттон мышкыкташ кэлэш, ирок тон вады йидэ лицэйм мышкыкташ кэлэш, пүвлэжэйм мышкыкташ кэлэш, качмы паштэк ышмам шүүлтэймэйлэ, кэчий мычкы кидым шуки рэдэй мышкыктымыла, качмы анзыц дэ түгэй лякмэ паштэк кидым кыцэйт мышкыктымыла.

Цилэй тидывлэм йрвэзий йышкэ вуйажок, ял палшидэок биштэшашлык ылэш, тидывлэм биштэш привитньишшлэжэй ылэш. Тайдындон ти кэлэсэймвлэм йрвэзий йышкэ вуйажы биштэн кэртмэйлэй биймашым йондэй-

раш кэлэш. Пытариок рукомойныкым йрвэзйн кыт шомыла сакаш кэлэш; тидым топылот ик вэршты урдымыла. Рукомойнык вэрэш 40 см. күкшыцаш тонгэлэш тазым шындаш лиэш. Рукомойнык аль тазы лишан шавыным, пү ирэктэмш шоткам, прошокым пишташ польцицам бишташ кэлэш. Плотьэнцы сакаш пыдам сэвэлэш кэлэш.

Лицай мышмы дэ молы хадырвлайт каждый йрвэзйлан пасна лишащлык. Ти хадырвлай йрвэзйлан яарал изивлай лишты (плотьэнцы $1\frac{1}{2}$ мэтэр кыташ). Йрвэзы хадырвлажийн кычылтмыкыжы йшкэок ирэктышашлык (мышкын, йштыл шындышашлык) дэ вэрэн—вэршкы пиштэн мишашлык ылэш. Тэнэ биштэмжийдон йрвэзы тывылэш привитныя, хадырвлам пэрэгаш привитныя, хадырвлажийн кычаш кэрэл лимыхийшти такэш вэрэмэм эртэрэн кычалаш ак вэрэшт. Йрвэзйлан анчыкташ кэлэш, кыцэ лицай мышмыла, кыцэ шокшвлам йажон побрыйктэн шындымылай (выйдым шавыктымылай агыл), кыцэлай, кынам мышкылтышын күшкэл колтымыла, шавынъ шонгым кыцэ мышкын кэктэмылай, кыцэ сыйнзэм, пылайшым, шум мышмыла, кыцэ онгылаш лайвальм мышмыла, лицай, кидым плотьэнцийдон кыцэ биштэмылай. Цилай тидывлам биштэмжийж, яаралын биштэмжийн тышлэш кэлэш, самынъ биштэмжийн анчыкташ кэлэш.

Йрвэзын кэпшайм когорак эдэм шүйлтэжж. Йрвэзйлан, тидым бишкэок сусун бишташ привитнымжийж ижэй, бишкэвуйажок биштэктэш лиэш. Кэпым ййлэ шүйлтэн колташ кэлэш, вэрэмэм кужын шывшаш акэл. Пёртэштэш вийдэш савыцым нортымьлай дэ кэпым биштыл мимылай. Пытари кэпым шокшырак вийтон (21 градыс шокши) шүйлтэш тэнгэлмьлай. Вара шүйлтэшашлык вийдым каждый кэчийнъ 1 градыс ўштэйрэйм найлмьлай, ымбакылажы 18—16 градыс кийц ўштынжжи ли. Савыцым вийдэш нортымькы пынзалмыла дэ пытари кидым, яалым биштэмьлай,vara шум, тупым, цилай монырым биштэмьлай дэ кажландармыла. Монырым тэнгэлэй ирэктэмыш шулыкым пуа дэ йрвэзын кэпшай лыжгэ чучаш тэнгэлэшт тиды сусун биштэктэ. Моныржым шүйлтэмыкы, йэрэйт, йрвэзы выргэмэм чиа. Вара кычылтмы хадырвлам цилай вэрэн—вэршкы пиштэн миа, цилай ирэктэ.

Кэпым ирэн урдышашланэн йрвэзым арньашты икана шокши вийдэш (27—28 градыс шокши) цывылтэш кэлэш. Цывылтэйм годым шавынъдон мышмыла. Йрвэзым пёртэштий аль лайпкэтэрэк момоцашты цывылтэш лиэш. Кийчым пычкэдэймьлай, вуйым ыдырымыла. Йрвэзийвлай нүштэйлэш пиш ййлэ привитньят, нынай нүштэйлэш яаратат. Нүштэймий годым йрвэзын сыйнзашкы шавынъям пыртээт кийнъ вэлэ тийдэй одыраланаш тэнгэлэш. Тыйдэндон йрвэзым цывылтэймий годым сыйнцашкэжий шавынъям пырташ акэл, тыйвэлайн мышкаш кэлэш. Сыйнцашкэжий шавынъ вэрэштэш кийнъ, ййлэрэйк ирэ плотьэнцийдон биштыл колташ кэлэш. Йрвэз

зый кэпбым тэнгэлэх ирүктэм пашам пыт бишташ кэлэш, ёркайнш акэл. Цывылтэмий дон кыч пычкэдэм кечэмий ори бишташ кэлэш.

Тэхэн правилым биштэмий, бирвэзы бишкэмжим анчаш привитныа. Цывылгаш, кычым пычкэдаш вэрэм шоэшт бирвэзывлэх коговлалын бишкэок ашындарыкташ тэнгэлэйт. Каньжим ёнгэришти, пүашты нүштэлмашшт кэп цаткыдэмэш, органызмвлэ шулыкан лит, кавашты кальалтэш. Ти гишэн бирвэзывлам изиньекок нүштэлэш тымдаш кэлэш. Кечэш иканаа ёль кокканы вэлэ нүштэлэш кэлэш. 3—10 минут жээ нүштэлмэлэ. Когон шуки рэдй кужын нүштэлэйт кийн, бишкэмий морайымла, шулыкым худаэмдэлэ, тийнам шулылан пользым биштэмий вэрэш, эксэйкым биштэмий лиэш. Гигийэн кэлэсэмы правилвлэ сэмийн нүштэлэш кэлэш. Тидэм бирвэзывлалан иажонынгылдарааш кэлэш даа правилвлэ сэмийн нүштэлэш тымдымыла. Айар когон бирүктэм вэршти, качмы паштэх нүштэлэш акийары. Эчэ молыматынгылдарааш кэлэш.

Бирвэзын выргэмжий йёнэн гийн, бишкэжэт цэвэр, ирэлиэш. Ти гишэн выргэмий пэрэгэн мышташ, ирэн урдаш, качмы годым даа пашаа биштэмий годым пэрэгэн мышташ бирвэзым тымдаш кэлэш. Бирвэзылан качмыжки годым хотынамат салфэткэм ёль анцилвачим онгэшйж биштэлмаш кийц цэрэш кэлэш. Тэнэ выргэмий тагыльтымаш бирвэзын пиш худа овуца лич кэрдэш. Нийн топылоток тэнэ биштэт. Бирвэзым нэр биштэлмий савыцым кычылт мышташ тымдаш кэлэш. Тиды күштылгы пашаа агыл. Бирвэзылан нэр биштэлмий савыцым пуэтэт, тиды савыцтон мадышым биштэ даа юамда. Бирвэзым нэр биштэлмий савыцым сагажы кандашташ тымдышашланэн, тигыр онгвлээш, анзылвач онгвлээш күшэнэйм ыргаш кэлэш. Тийнам бирвэзы тэхэн күшэнэйшкү нэр биштэлмий савыцым пиштэн кэрдэш. Изирак бирвэзывлаланжий нэр биштэлмий савыцым ангильийски вулавкыдон күшэн тэрвэн пишкыл шындаш кэлэш ёль савыц тэрвэн кандряям ыргымыла, күшэнэшйж онгым биштэмэлэ, кандряям күшэнэштиш онгэш иалштымыла. Нэр биштэлмий савыц кэрэл ылмым бирвэзылан ынгылдарааш кэлэш. Мадашыжки вэсэ ирэ савыц лаштывлам пуаш кэлэш.

Бирвэзын выргэмвлэжим сакаш, пиштэш иори вэрим биштэш кэлэш. Ирэ хадривлэжим опташ пасна шкап укэ гийн, польциам ёль йашыкэм биштэш кэлэш. Вэлвэл выргэмвлэжим сакаш бирвэзын кыт шомашэш вешбэлкэм биштэш кэлэш. Амалаш вацмыжки годым тигыр-иалашыжим, молы вешвэлжимэт пиштэш биштэмий вэрим бирвэзылан аячыкташ кэлэш.

Бирвэзым ирэн, тывылан, йёндон биштэш тымдымы годым, топылоток ашындараш кэлэш: коговлэ бишкэж худан, плахайын, ураттэ

Блайт кынь; йрвэзывламат итырэш тымдаш акли. Нийн коговлайыштым статъан йиштэш яратат. Коговлайышкэжайт качмы анзыц кидыштым ак мышэп кынь, йрвэзывлалайн мышкаш шүдэш акли. Коговлайышкэжайт выргэмштийм итырэн урдаш, вэрэн—вэрэш сакалтэш шүдэш акли. Ти гишэн коговлайыштым аччен мыштышашлык ылыйт, ирэн блайшты, тывылайн, йондон йиштэшти. Изивлай анзылны айыртэмийнок итырэш, уратан лиаш кэлэш.

Йрвэзым итырэн, ирэн качкаш тымдаш кэлэш.

Йрвэзий кашмашэшайжы, кыргышталмашэшайжы, мадмашэшайжы, сакой упражнэньйим йиштэшшайжы силажым пытэрэш, чайдэмдай. Тэнгэсила чайдэммашайжы качмы шомыдлон дайанылымыдлон пайлдайрна. Качкыш-йүшай дай воздух чайдэмший силам мийнгэш пыртат. Тилэц пасна, качкыш-йүшай дай воздух эчэ күшкашыжы, шайлым шийндэш, цаткыдэмш (марывлай „ныгыды вэрэн лиаш“ маныт) йрвэзывлайн кэрэл ылыйт.

Йрвэзывлам кэрэл чоттон пукшыдымаш, худа качкышым пукшыдымаш, качкышым худан, плахайын йамдблымаш, кэрэл вэрэмштий пукшыдымаш, качмы годым ураттымы, плахай, авзи гань лимаш йрвэзывлан шулыгын пыртат, худаэмдайт. Кэрэл чоттон пукшыдымаш, качкышым худан йамдблымаш, мыштыдэй йиштэшшай йрвэзывлан силам ак пу, шүм көргүй тэхэнь качкышым вэрбайшкы йажон сартэн ак кэрт. Йрвэзий тайнам мыржангэш, худан күшкэш, худалана, ош цирээн лиеш, льязырэш, шава лиеш, чайдай вэрэн, ош вэрэн лиеш. („Йрвэзым йаралын, мыштэн пукшымы гишэн“ Гэшэльина доктыр йори кныгам сирэн. Тидым лыдаш шүдэнэй). Льавырэн, плахайын йамдблымы качкыш дайкүктэн шоктыдымы вайт йрвэзийн шүмийн пыжат, сакой статъан цэрдон йасышкы йрвэзим пыртат. Айыртэмийнок тэжэнь цэрвлэлийн докторын тайф, кэнгэж вэрэмэн пышкэдайш цэр, кучы пашыктыш цэр. Ти гишэн йажо, йарал качкышым качмы, ирэ качкышым качмы, качмы годым уратан, тывылай, итырэш дайондон качмы овуцааш, привичкэш йрвэзывлам тымдымаш, ашнымий (воспитый) паша—пиш кого паша ылэш.

Изи йрвэзий кидэш попазымыжым цилай ышмашкыжы бинжайцикай. Сэдбайрашкы кэнвазымы качкышым бинжайкач. Садвичай пэркэм, кавшавичай пэркэм ирэм вэлэ качши. Күтэйм вайдым бинжаййү. Тотлы, мүйян качкышвлам праканым бинжайкач. Кечай нүшмийм, молы ииш нүшмиймэт, ныйжайкач. Льавырэн киттон ныигынамат бинжайкач. Льавырэн ётйдэр гыц, йайл ётйдэр гыц бинжаййү. Йрвэзим тэнгэ уратэш, тай-

выйләэш тымдымыкы, тиды ирэ качкыш-йүшым, ирэ атыйдэрвла гыйц качкаш йүаш привитнә, овуцажы йажо лиеш. Ырвэзэй ўшкэ тыйнам ирэ качкыш-йүшым, итыйран, тыйвыйлан йамдылымым кычаш тыйгэлэш. Ырвэзым ирэ стол лошки шийнзаш, кльэйонкын аль скатьэртэм шэримы стол лошки шийнзаш, качкышвлам йамдылын шийндымыкы ижэ күштылгын тымдаш лиеш. Йушкэймжымат качкышвлам йамдылаш күштылгын тымдаш лиеш. Ирэ стол лошты качмаш шулыкым пэрэгийшлэнэн пиш когон кэрэл ылэш. Ирэ стол лошты йирнэмаш укэ лиеш, качмы шомы ак йам, качкыш пиш нэрэйш сэпнэмаш шийвэльвйт когон толаш тыйгэлэшт мэйшкыр тэмэн качкаш лиеш.

Пытэри андак ўшкэ вуйажок качкаш тыйгэлмийжү годым Ырвэзым когон анчаш кэлэш, итыйран качкаш тымдаш кэлэш. Онгышкыжы, стол вийлкэй качкышым ёнжэй вилы. Талашэн ёнжэй кач. Качкышым йажон пырын качши. Сыкырым моло ёнжэй пыдьртыл. Качмы лошты ёнжэй тэрванил, түгү моло ёнжэй кащ. Тэнэ ўшкэймым итыйран видаш привитнэмийкы, Ырвэзэн итыйра привичкыжэй курымэш кодэш. Качкыш качмы, йүмий хайдырвлэй йёнэн ылтыт кийн, Ырвэзэй ўшкэймжым итыйран видаш йилэ привитнэн кэрдэш. Шийнзэм вэржы утла күкшы аль утла лап ёнжэй ли. Савалажы утла кого нэлэй ёнжэй ли — чайсавала гыйц изиш вэлэ когорак лижы. Ырвэзэйлан йори изи торэлкэ, стопка, цашкэ лижы. Изи Ырвэзэн атыйдэрвлажын йёлайн гыйц айыртэм лижы. Качкаш шайцмы йидэ Ырвэзэй ўшкэ атыйдэрвлажым ўшкэек пайлэн кэртши.

Качмы годым Ырвэзэйвлам итыйраэш тымдашланэн когораквлажы ўшкэжэй итыйра лишти. Коговлэй ик атэй гыйц качкыт кийн, Ырвэзэйвлам пасна атэй гыйц качкаш тымдаш акли. Коговлэй ўшкэжэй киттон качкыт кийн, Ырвэзэйвлам вилкадон качкаш тымдаш яссы. Коговлэй ўшкэжэй кидыштэм, тэйрвийштэм тыгыр шокшэш, скатьэртэш (стол вийлан шэримы савыцэш) ўштэйлэйт кийн, Ырвэзэйвлам кидыштэм, тэйрвийштэм салфэткыдон ўштэйлаш тымдаш акли. Тэйдинд он пытэри коговлэй ўшкэжэй уратан, итыйра, тыйвийла лишти, атыйдэрвлам дэй молымат кычылт мыштышти. Изивла овыда гань ылтыт — коговлэй мам ўштэйт, тэйдэм ўштэйт. Коговлэй ураттэ, плахайыя ўштэйт кийн, Ырвэзэйвлэйт тыйгэок ўштэш тыйгэлэйт. Атъя-авлан, когораквлалан тидым мондаш акэл.

Монгы кэнэн кэртмий вэрйшти Ырвэзым амалаш тымдаш кэлэш.

Латнан, кэрэл жэпйин амалымаш, вэрэмштэй амалаш вацмаш шулыкым цаткыдэмдэш, тапката лиаш, вэсэлэй лиаш когон кэрэл ылтыт. Ырвэзэй тэнэ амала гийн вэлэ викэйтэн күшкэш, силен лиеш, мэрцэмаш, мыржангмаш акли. Күштылгы кэпэн, сусу, шулыкан Ырвэзэй мадмаштыжат,

гульдаймаштыйжат, коговлә сага паша йыштымаштыйжат пашамат, молымат шукуы йыштән кәрдәш. Тәхэнь Ырвәзйн шайажымат колышташ, мадмыжымат анчаш пиш йажо. Тәхэнь Ырвәзй вәрштый воксөок ак шыңзы, топылот йал вайлны сәрнүләш: мадәш, кыргышталәш, шайам шайыштәш, пашамат йыштә, сусу ыләш. Паша йыштымашшәйжүй, мадмашшәйжүй Ырвәзйн кәпшәт, ышыжат йаныла. (Вийыштыш кого вим йанылымашшәш ыш йанылымы лиәш. Гринбәргйн „Ырвәзйн ом“ манмы книгам лыдта). Амалым годымжы Ырвәзйн органьизмжы кәнә. Йал вайлны кашмыжы годым Ырвәзйн органьизмашшәйжүй йад йиш кәплеквлә (вәщәствавлә) погынат. Тәхэнь кәплеквлә кәнәмбы годым шөрләт, пытат. (Гринбәргйн „Ырвәзйн омым пәрәгидә“ манмы книгам лыдта). Органьизмәш йад йиш кәплеквлә погынатат, Ырвәзй вара йанылымашым цакла. Ырвәзйн омжы кәпым вәлә кәндәршүй лишашлык ағыл. Ырвәзй кәнәмйіжидон силам нәлшашлык, цаткыдәмшашлык ыләш, органьизмвләжүй цаткыдәм кәрдүштүй. Ырвәйвләлан ом, коговләлан гань ағыл, пиш когон шәргәкән ыләш. Тидйидон амалым вәрбым йажом йышташ кәләш. Ырвәзй тиргыжтылаш акәл, омжы ладна лижүй. Атьяж-әважүй Ырвәзйн омым анчән мыштышты, Ырвәзйлан йажо условивләм йышшүштүй.

„Ырвәзй кәнән шоктыжы“ манын „омжы шулукым пужы“ манын, тидйидон кәрәл жәп амалаш ирүким пуаш кәләш-3—7 иаш Ырвәзй суткашты 18—12 цаш амалышашлык. Амалашшүй йажо условивләм лиштүй. Ырвәзй амалымы вәрэмән портышты тыр лижүй, омым лоэштәримаш нымат бинжүй ли. Амалымы вәрэмән портым йонгештәрәш кәләш.

Воздух ирәэмжүй манын фортычкым алъ вәнтьильдәрим пачын шумыла. Ти гишән гигийэн правилвлә кәләсүмүй сәмийн Ырвәзйм, біләш тымдаш кәләш. Ти правилвлә кәләсүмүй сәмийн вәрбым ирән урдаш, амалаш вазаш, молымат Ырвәзйлан тымдаш кәләш. Пасна вәрштый Ырвәзйм амалаш тымдаш кәләш. Ырвәзйлан амалаш йыштүмбы пасна кравать укә гынъ, вәрбым шүндик вайллан йышташ кәләш, алъ пу кравать постолым йышташ лиәш, алъ складной (погаш лимүй) брәзэнтүй краватым йышташ лиәш. Ырвәзйм амалымы годым коговлән вәршкүй вацмаш күц цәрәш кәләш. Коговлән вәрбүш вазәш күнъ, сакой статьан цэрвлә пижүн кәрдүйт. Шамак толшы, грипп цэр, насырык (рун вацмаш да вуй карштарыши цэр), вәнъәрически цэрвләйт вашталт кәрдүйт. Түшәк шыргым, күпцик шыргым, простинимәм ёрништүй икәнә вашталташ кәләш. Нинейм ирән урдаш Ырвәзйм тымдаш кәләш. Ырвәзй вәршкүй вайлвал выргемдон бинжүй вац, кәм йалдан бинжүй вац. Выргемим кыдашмыжы годым, чимейжүй годым, вәрәш бинжүй шың, пәкенәш шыңшүй, хәдбәрвләм оптым вәрәш шыңшүй. Вәрштый качмаш күц, мадмаш күц, цәрәш кәләш. Когорак Ырвәзйланышток төрләш, погаш

тымдаш лиэш. Амалэн кынъылмыйкы простиньбим пачкымыла күпцикбим авартымыла, вэрэм одьэйалдон ёль йори лэваштон лэвэтомылл.

Бэрвэзым ирэн амалаш тымдаш кэлэш. Амалаш вацмыйбидэ лицам мышкаш, пүм итэрайаш, мышкаш, йалым мышкаш тымдаш кэлэш. Айыртэмбийнок цэрэй йала кашмыгодым амалаш вацмы анзыц йалым мышкаш кэлэш.

Шүлымын нэ воздух качкыш каньок свээзэйрэ лижэ. Тигишэн амалаш вацмы анзыц портыштын воздухым фортычны пачын йажон ирээмдбиймэлл. Бэрвэзий тидэм бишкэок ёшындарш привитныйжэй. Бэрвэзий бишкэок амалаш вацмыжы анзыц фортычным ёль окньам пачын воздухым ирээмдэш тыйгэлэш кынъ, эчэй йажо лиэш.

Бэрвэзым амалаш пиштыймэй вэрэмэн хоть кынамат ётъяжжайважжы тонышты лишти. Нынэй бэрвэзым итэйран, ирэн амалаш тымдышиашлык ылтыт. Бэрвэзий, йажо привичкивлажжы лит кынъ, омжат ладна лиэш. Ладна омжы вуй вимыим цаткыдэмдэш, силам наллаж кэлэш.

Бэрвэзий түнүй, йонгаташты, ирэ воздухышты шукуш вэрэммэй эртэрэш привитныйшашлык ылэш.

Ирэ воздухышты, түнүй каштын шукуш цэрвлэ вашталтмаш кынц пэрэглтэш лиэш, цэрэй пижмийк төрлэннэштэййлэш. Тидэм врачвлэ тыйшлэн лактынайт, пайлэн шоньт. Бэрвэзийвлэй аяар тыйлгэм, ирэ воздухым ак ужэп кынъ, ош цүрээн, льэзбэрэлит, худан качкыт тэх худан кушкыт, мыржанжыт. Бэрвэзий цэрвлэ нэйнэйлэн куштылгын вашталтыт, чахоткыдлон (тубэркульоздон) нэйнэй шырэнок йасылан, цэрвлэй йасын, лэлэн эртэрлтэш.

Ирэ воздухышты, аяар тыйлгэштэй кашмашэш тэлймэт, кэнгэжэмтэй бэрвэзий йакшар цүрээн, куштылгы моныран, вэсэлэй лиэш. Гульайэн толмыкыжы җачмы шомыжы йажо лиэш дэй йажон качкаш тыйгэлэш. Аяар тыйлгэй цэрэй вашталтышы бактээривлэй йажон пуштэш, бэрвэзийвлэй сакой статьян вашталт шэрлэштэй цэрвлэ гэйц пэрэгэй. Бэрвэзийвлэлэн сакой статьян цэрвлэ икбижжак-иктэштэйлэн топылот портышты шынэймашшэштэй вашталтэш, түгэй кашмышты годым хоть махрань цэржжёт шоэн вэлэ вашталтэш. Ирэ воздух, аяар тыйлгэй бэрвэзийн лувлажжым, шылвлажжим когон цаткыдэмдэйт, вырьмэт йажоэмдэйт.

Сэндэлйкыштын нэ климат йажо ылэш, игэчийн тэйрүк вашталтмаш укэ, воздухын тэйрүк вашталтмаш (лывыргы, кукши чоттон) укэ. Год мычкы шукуш вэрэммэжжок аяран игэчийн шалга. Тыйдйиндон бэрвэзийвлэн шулыхым цаткыдэмдэш, организмийн кальаш сэндэлйкыштын нэигэчийн йажо ылэш. Шулыхым цаткыдэмдэш, организмийн кальаш воздух, аяар тыйлгэй дэй вэйт пиш йажо ылтыт. Шокши игэчийн годым бэрвэзийвлэй кечий мычкок түнүй, ирэ воздухышты, аяар тыйлгэй

шты мадын кашташалык ылыт. Тэл вэрэмдәй Ырвээйвлә түнү иктә 3 цаш нәрү кашташалык ылыт, шукурак каштыт кіньят худа ағыл.

Худа игәчүй годым Ырвээйвләм вольашты шукуры кандышташ акәл. Тәхэнь игәчүй годым шукуры кандыштат кінү, Ырвээйвлән шулыкым цаткыдәмдәй вәрәш, худашкы вәлә колтымыла.

„Игәчүй вашталтмашым Ырвээй тырхышы лижү“ манын, тидәйм каждый кәчінъ вольашты кандышташ кәләш. Игәчүй худа-айажом анчымыла ағыл. Тәхэнь годым когораквлә Ырвээйм вольашты кашмыжы годым айыртәмйинок анчэн мыштышашалык ылыт.

Вольашты кашташ Ырвээй тәнгэ привитнымйкүйжү изинъекок Ышкүмжүм цаткыдәмдә, шулыкан лиәш, шоэн вәлә йасыланаш тыйнгәләш, прустуйымаш күц моло лүдмән акли. Айар тыйләдон, свәзә воздухтон шулыкым цаткыдәмдәш привитнәй. Түнү гульяймашыжү йонан ыләш кінү, Ырвээйм сусуемдә, тыйды сусун кашташ тыйнгәләш. Түнүннү үшты—шокшы жәптон Ырвээйлан выргәмим чиктүмйлә. Когон шокшы голым Ырвээйм трусиқтон кандышмыла, тәләм күштылгы, шокшы, кәпәш плотна выргәмим чиктүмйлә (ваткан мытык пальто, мижгем, шәрүп лижү). Нәрәим, түрвәйм пырдаш акәл. Шошым дон шәжүм кәпәм пүжәлтәрдәйм выргәмим чиктүмйлә. Шокшемдәш тыйнгәлмә сәмәнъ выргәмим вашталтымыла, күштылгы выргәмим чиктүмйлә. Шокшы, аяран кәчүй годым выргәмә кашмыла.

Выргәмим Ышкә вуйажок Ырвээй чиэн ак кәрт, ак мышты. Айыртәмйинок тәл выргәмим Ырвээйлан Ышкә вуйажы чиаш жасы. Тыйндон Ырвээй шанымыжы йайдәок мадаш, гульяйаш кән ак кәрт. Ти гишән Ышкә вуйажок выргәмим чиаш—кыдашаш Ырвээйм тымдаш кәләш. Ырвээйлан выргәмим йонаным Ыштәш кәләш, тидәй Ышкә вуйажок чиэн, кыдаш, полдыштән кәртшы. Ырвээйн вейлвәл выргәмвләжүм урдаш йори вәрәйм Ыштәш кәләш: изи вәшүлкүм кыт шомашәш Ыштүмйлә ѿль пыдавләм шимйлә. Түнәм Ырвээй ѿал палшыдәок, Ышкә вуйажок выргәмжүм чиэн, кыдаш да сәкәлтән кәрдәш.

„Түнү, свәзә воздухышты Ырвээй кашташ йаратыжы“ манын, тәнгэ кашмыжы годым мадыктән мышташ кәләш. Тидәйм Ыштәш ләләй ағыл, шукуры Ыштүмйлә ағыл. Кәңгүйжү вәрэмдәй—ирә ошма ара, пу гүц Ыштүмй формывлә ошмадон мадаш изи ётывлә, изи пу кольмы лижү. Тәләм Ырвээйвлә пиш сусун лым лошты мадаш йаратат. Тәнгэ мадашыжы Ырвээйлан изидирим, кыртны изигольмым Ыштүмйлә. Ырвээйвлә силашты налмай жәптон коговләлән паша Ыштәш палшаш йаратат. Тәләм нәнү күдывичүло пашам Ыштәш палшаш, кәңгүйжүм кавшавичүло пашам Ыштәш палшаш. Ырвээйм мадмаштыжат, түнү йонгәшт кашмаштыжат итйәрәш, тыйвәләш, йондон Ыштүмашәш тымдаш кәләш. Ырвээй

бышкэ хадырвлажым анчэн мыштыжы, нынём чотлыжы кындон вэрэн-вэрэш пиштажы, мадын царнэмийжы ирбиктажы, мышши, вэрэн-вэрэшкэй кындон пиштэн мыштыжы.

Бүрэзэн ёлымашайжы йёнэн лижэй. Тиды шулыгым пэрэгэн мышташ, цаткыды кэпэн лиаш, йажо овуцавлэш привитньаш когон кэрэл ылэш.

Каждый эдэмок привичкыжым бышкэ доцынжи цаклэн кэрдэш. Топылот ирок йыдэ иквэрэмашты кыньялёт кынъ, вадэш иквэрэмашты амалаш вазат кынъ, каждый кэчийн ик вэрэмашты качкат кынъ, вара тэй вэрэмэн амалэн кыньялёт, амалаш вазаш, качкаш, молывлам быштажэт привитньэн шыцмыл. Вэрэмэн шоэшт привитньям пашам когон быштамы шоэш, быштайдэжы цытажэт акли. Бүрэзэн амалаш вацмы вэрэмаштыжы амалаш ат пишти гынъ, тиды вара йылэ амалэн ак кэрт. Пукшмы вэрэмашты ат пукши гынъ, худан качкаш тэнгэлэш, качмы шомыжы йамэш, одыраланаш тэнгэлэш. Бүрэзэн вэрэмашты амалтыдымы — омын лоэштэримаш ылэш. Омын лоэштэримийк бүрэзэн вуй вимжэй, ньэрвывлажы, цилэ органызмийк кэрэл жэг кэнэн ак кэртэп, бүрэзэн шулыкши тэнгэ пыдырга. Пукшмы вэрэмашты бүрэзэн ат пукши гынъ, качкыш силашки йажон кэн акэрт, органызм худан шүктэй, пользым чийдэй пуа. Молы привичкывлэйт тэнгэок лиалтэйт. Бүрэзэн привичкыжы топылот, каждый кэчийн иктым быштамыштэйдон вэлэ лиеш. Бүрэзэн привичкы лиаш коговлам быштаж шүдэмштэйдон, бышкэ быштамыштэйдон, анчэн мыштымыштэйдон палышашлык ылыт. Сэмништы былым йёнэм каждого кэчийн вашталтылат кынъ, хадырвлам опташ иори быштамы вэр укэ гынъ, сэмништы каждого эдэм бышкэ йонэшайжы былам гынъ, сэмништы уты лопотым быштаж гынъ, бүрэзэн яралын ашнайш (воспитывайаш) акли. Тэнэм бүрэзэн шулыклан кэрэл привичкэш, йажо привичкывлэш тымдаш акли. Бүрэзэн тэнэм пайлэнжэт акэрт, кү статян быштамыл, кү статян былымыл, цилэн бышкэ йонэшайш былёт. Тэнгэ былымыдлон бүрэзэн ышыжы портьалтэш. Тэхэн былымаш йонэшты бүрэзэн одыра лиеш, такэшок тыргыжалташ, шыдэшкайш тэнгэлэш, шамак колштымы, упрам лиеш, когоракын шамакым колштымы лиеш. Бүрэзэн тэнэм хоть кыцэ наказэт кыньят, пурэш тымдэт кыньят, төрлэтэн ат кэрт. Былымаш йонэм вашталтэт кынъ вэлэ, былэн мыштэт кынъ вэлэ, бүрэзэн цаткыды йажо привичкывлажы лит. Ти гишэн йондон былымашим видаш кэлэш, сэмниш тошты йажо привичкывлам, овуцавлам цаткыдын, пыт быштаж кэлэш. Ти привичкывлам, овуцавлам нэрэгэш цацаш кэлэш, пы-

дырташ акэл. Тынам ижй ырвэзывлә толкан, пашам итыран вэрэмашты, йондон ыштышы эдэмвлә лит.

Колхозвлашты, ровочыйвлалан угыц ыштымы порт- влашты ырвэзывлам кольэктиив сэмийн ашнайш (воспитывайаш) условивлам ышташ кэлэш.

Ырвэзывлам ашнам пашам педагогвл (тымдышывл) яажон виктэрэн мыштат кинь, нейнам шулыканвлам, тапкавлам, вэсэлэвлам, цаткыдывлам анчэн кушташ лиэш. Кольэктиив сэмийн шанэн мыштышывлам, кольэктиив сэмийн паша ыштэн мыштышывлам, кольэктиивблан йарал привичкавлам анчэн кушташ лиэш. Ырвэзывлам тынам пашашты органызуйэн мыштышывлам лит. Худа привичкыштым, характеристэрыштым төрлэш лиэш, яажо привичкеш тымдаш лиэш. Ырвэзым сэмийн лошты пиш яажон анчэн, тымдэн мыштэт киньят, сэмийн лошты вэлэ бял гынь, общэствылан кэрэл статьан ышым налбын ак кэрт. Тидым изинъекок ырвэзывлам лошты, ырвэзывлам кольэктиившты бялаш тымдаш кэлэш. Изинъекок халык ло пашам ышташ тымдаш кэлэш, ышке вэрцши вэлэ агыл, ышке тэнгвлажи вэрцэт кирэдэлэш тымдаш кэлэш. Тыдйондон цилэ статьан ырвэзым кольэктиив сэмийн бялаш тымдаш кэлэш. Колхозвлашты, комун-томавлашты, ровочий посьблывлашты, фавриквлашты, кого томавлашты у статьан, кольэктиив сэмийн ырвэзывлам ашнайш (воспитывайаш) лиэш. Дьэтсадвлам, дьэтплошадкывлам, уголоквлам ышташ кэлэш. Тышты ырвэзывлам иквэрэш мадын кэрдйт, пашамят ыштэн кэрдиг. Ырвэзывлам тышты ашнам (воспитывыйм) пашам палышы эдэмвлам ачышашлык ылыйт. Шанэн мыштэн, науки шудымы сэмийн ырвэзывлам сэмийн лоштат, дошкольный учреждээныштэт ашнэт (воспитывыйэт) кинь вэлэ вашталтышвланам шулыкан, шанэн мыштыши, у бялымаш вэрц пыт кирэдэлши, социализмым пыт ыштешивлам куштэн кэрдйн.

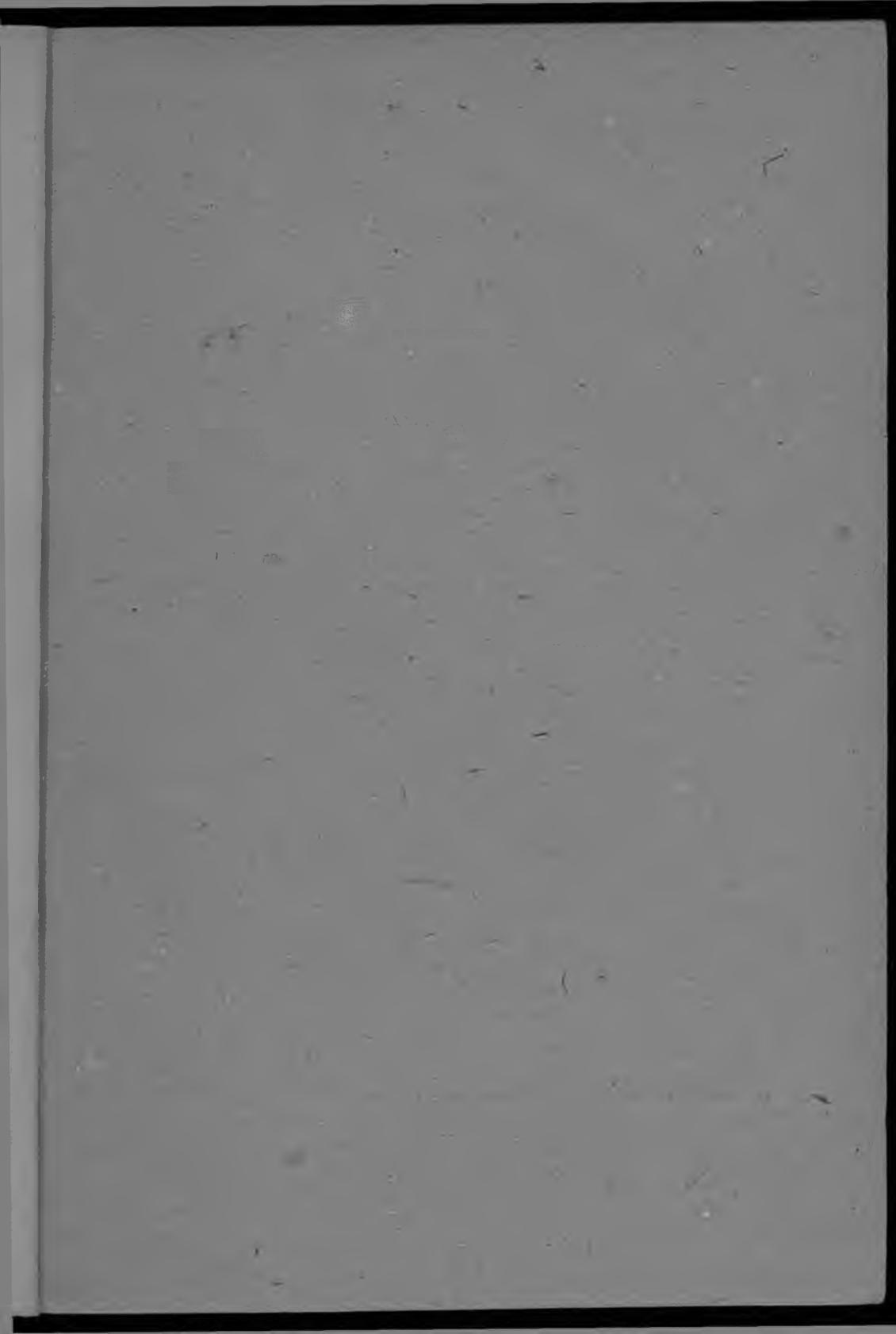
ТҮНГАЛТЫШВЛА

Стр..

1. Совет власть Ырвээйвлэн шулык вэрц кырдэллэш пиш йажо усло- вивлам ыштэн	1
2. Ырвээйвлэ шулыкыштым пэрэгым вэрц ышкээт шуки ыштэн кэрдэйт	2
3. Ырвээйм тапкатам, шулыканым анчэн күштымын атья-аёв палы- шашлык ылты	3
4. Бэлэм кыдэжым, пёрт көргым ирэн, Йондон урдаш кэлэш. Ырвээй- мэт тэнэ ыштэш тымдаш кэлэш	4
5. Бишкимжым анчэн мышташ Ырвээйм тымдаш кэлэш	6
6. Ырвээйм итэйран, ирэн качкаш тымдаш кэлэш	9
7. Монгыр кэнэн кэртмы вэрьштий Ырвээйм амалаш тымдаш кэлэш	10
8. Ырвээй түнү, Йонгаташты, ирэ воздухысты шуки вэрэмэй эртэ- рэш привитньшашлык ылэш	12
9. Ырвээйн бэлэмшэйжы Йоннэн лижж. Тиды шулыкым пэрэгэн мыши- таш, цаткыды кайнан лиш, йажо овуцавлэш привитньш когон кэрэл ылэш	14
10. Колхозвлэштий, ровочийвлэлэн угыйц ыштэймэй пörтвлэштий Ырвээй- влам кольэктыв сэмйн ёшнайш (воспитывайаш) условивлам ыш- тэш кэлэш	15

Ответствен. редактор Алексеев З. А. Технич. редактор Я. Страупман.
 Книга сдана в набор 27/II 1932 г., подписана к печати 9/V 1932 г.
 Учгиз 3072 У. 70. Уполн. Главлита В-10232. Заказ 242. Тираж 2000 экз. Печ.
 л. 1. Бумага 62×94 см. 43:20 тип. знак. на 1 бум. л. Бум. листов 1000.

17-я тип. треста „Полиграфкнига“ Москва. Шлюзовая наб., 10.

Акшы 10 коп.

Цена 10 коп.

У-70 н

Map.
3-3

И. ЗАЛКИНД
ПРИУЧАЙТЕ РЕБЕНКА
К ЧИСТОТЕ
Перевод ДЕНИСОВА

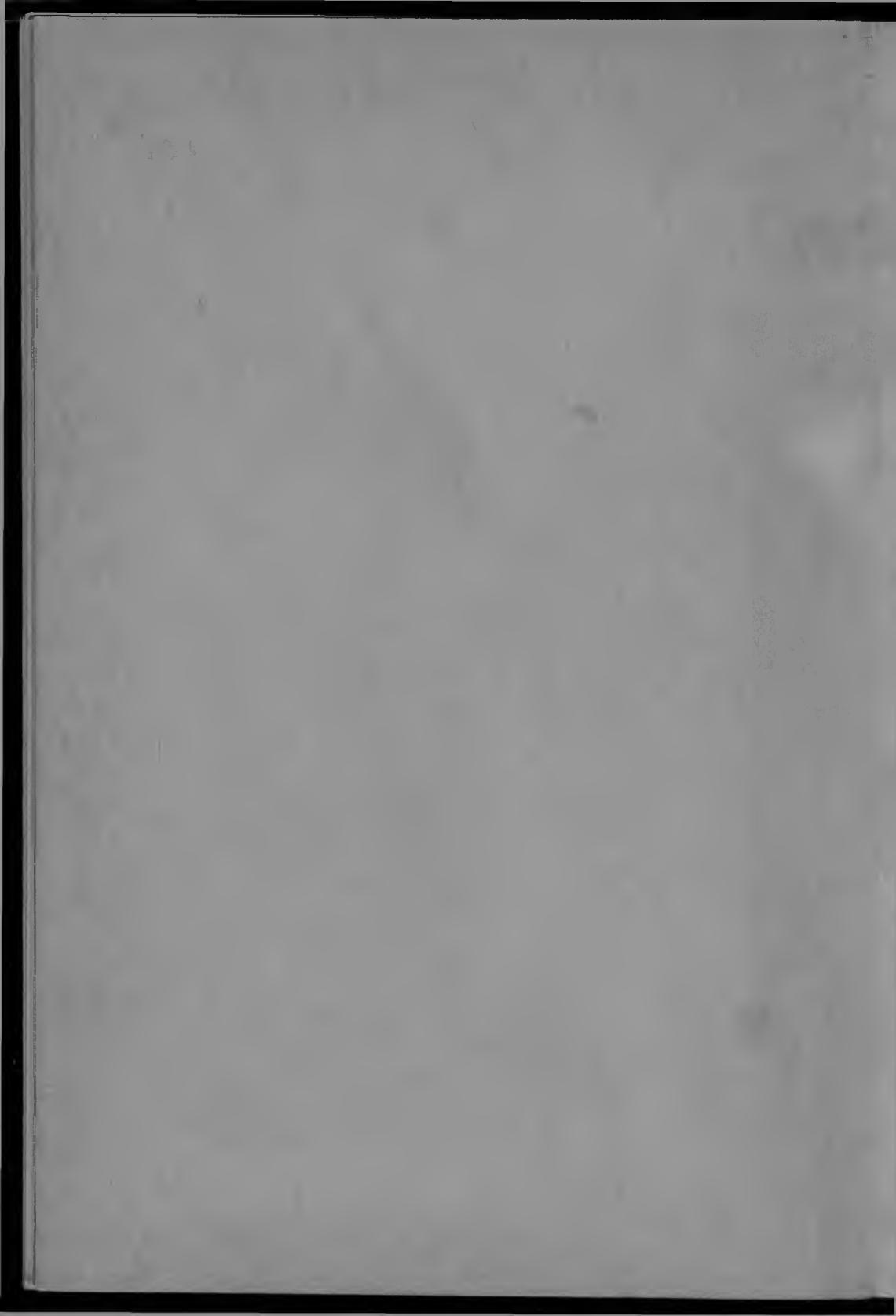
На горно-мариийском языке

Государственное Учебно-Педагогическое Издательство
Москва, Кузнецкий мост, 16

оп.

Map

3-3

H Map.
3-323.